

DERLEME

SAĞLIK NEDİR? NASIL TANIMLANMALIDIR?*

Onur HAMZAOĞLU**

Özet

Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayımlanmış olan sağlık tanımı, sağlıkçılar dışında toplumun geniş kesimleri tarafından da yaygın olarak bilinmektedir. Bu tanıma, gerek akademik gerek örgütsel çevrelerde, bir hakkın kazanımı anlamı da yüklenerek yıllardır tartışmasız sahip çıkılmıştır. Bunun sonucu olarak, içeriğine yönelik yeterli düzeyde tartışma yürütülmemiştir. Bu çalışmada, sağlık durumunun, egemen olan toplum biçiminin (toplumsal yapının) temel belirleyiciliğinde ortaya çıktığı saptamasından hareketle yeniden tanımlanması gerektiği ortaya konmuştur.

Anahtar kelimeler: Sağlık tanımı, Toplumsal yapı, Dünya Sağlık Örgütü.

What is the health? How should it be defined?

Abstract

Definition of health, made by World Health Organization, has been commonly known both health care workers and large segments of society. Undisputedly, it has been claimed to this definition by attributing a meaning to as advantage of a right by organizations and academicians over the years. However, it has been not sufficiently discussed as specific the content of definition. In this study, the need for redefinition of health should have been revealed because the state of health depend on the determinations of dominant social structure.

Key words: Definition of health, Social structure, World Health Organization.

*Bu çalışma, 3-5 Aralık 2010 tarihleri arasında Demokratik Toplum Kongresi tarafından Diyarbakır'da gerçekleştirilen Bölgesel Sağlık Kurultayı'nın, 4 Aralık 2010 tarihli oturumunda sunulmuştur.

**Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD

Giriş

Bu çalışmada öncelikle insanın, doğanın ve toplumsal yapının bir ürünü olduğu gösterilerek varlığı ve varlığının bütünlüklü bir biçimde devamlılığı için gerekli olmazsa olmaz gereksinimler ve koşullar saptanmaya çalışılacaktır. İkinci aşamada, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 1948 yılında yayımlanmasından uzun bir süre sonra popüler olan sağlık tanımının içeriğinin, söz konusu koşulları ve gereksinimleri içerip içermediği tartışılacaktır. Son olarak da, soyutlamanın en üst düzeyinde, yeni bir sağlık tanımının gerekliliği tartışılıp, diyalektik tarihsel materyalist yöntem kullanılarak alternatif sağlık kavramının kapsamı belirlenmeye çalışılacak ve yakın dönemde geliştirilmiş bir sağlık tanımı paylaşılacaktır.

Doğa ve İnsan

Doğanın geçmişi, anlatım kolaylığı amacıyla, yerbilimciler tarafından ardışık beş bölüme ayrılmaktadır. Günümüze en uzak olanı İlkel Zaman daha sonra da sırasıyla Birinci Zaman, İkinci Zaman, Üçüncü Zaman ve en yakını da Dördüncü Zaman olarak adlandırılmıştır. Sürüngenlerden sonra, basit memelilerin oluşmaya başlaması, günümüzden yaklaşık 100-65 milyon yıl öncesine, Üçüncü Zamanın başlangıcına dayanmaktadır. Maymunumsuların ortaya çıkışının 60-50 milyon yıl, insanımsuların maymun türünden ayrılışının 30-20 milyon yıl, Homo sapiens'i geliştirecek olan insansuların diğer maymunlardan farklılaşmasının da 12-10 milyon yıl kadar önceye rastladığı sanılmaktadır (Teber, 1982).

Peki, canlıların yaşadıkları bu değişim ve dönüşümlerin altında ne gibi nedenler yatmaktadır? Tarih boyunca genelde yerkürenin özelde de doğanın bütününde doğan değişiklikler, başta bitki örtüsü olmak üzere canlıların yaşam alanlarında da değişikliklere neden olmuştur. Bu dinamizmin sağladığı yeni koşullar beraberinde, canlıların, hem iç hem de dış çevrelerindeki kararlılıklarını daha üst düzeylerde ve yeniden oluşturmaya zorlamıştır. Bunu gerçekleştiremeyenleri bekleyen son genellikle yok oluşturmaktadır (Engels, 2002). Bir başka ifadeyle, canlıların

tarih boyunca geçirdiği bütün değişimler ve dönüşümler varlıklarını sürdürebilmelerinin bir gereği olarak oluşmuştur. Canlılığın daha da gelişmiş aşamalarında bu gerekleri gereksinim olarak algılayan türler için gereksinim ve bunu karşılayabilme çabası hemen her şeyin önünde yer almıştır.

Canlılar, özelleşmiş, uzmanlaşmış hücre ya da hücre grupları aracılığıyla dış çevrelerindeki değişikliklerden haberdar olabilirler. Bu işlev, tek hücreli canlılarda hücre içinde dağınık bir şekilde bulunan sinir lifçikleri, daha gelişmiş canlılarda ise duyu organları aracılığıyla gerçekleştirilir. Canlıların duyu organlarının niteliği ve niceliği de içinde yaşadıkları somut koşullarla belirlenir. Doğa ile ilişkileri yoğunlaştıkça, hücrelerin içindeki dağınık sinir lifleri "nedenlere" ve "koşullara" tepki verebilecek yönde örgütlenir. Giderek sinir sistemleri oluşur. Bu yapılanmanın baş tarafındaki sinir düğümü gittikçe büyür, sinir sisteminin merkezine dönüşüp beyinleşir. Değişen dış çevrenin gerekleri, kendilerini sinir sisteminde, beyindeki işlevsel bakımdan özelleşmiş bölgelerde yansıtırlar. Sinir sisteminin gelişimini, öncelikle duyu organlarının, algılama yeteneklerinin gelişimi belirler. Diğer bir değişle duyu organlarının beyindeki uzantısı olan işlevsel bakımdan özelleşmiş bölgelerin gelişimi, beyin kabuğunun gelişimini getirir. Bütün bu süreç uyarımlarla ve uyarımların sürekliliği ile ilişkilidir. Dış ve iç çevreden uyarım almayan bir canlı yapı, gelişemeyeceği gibi yaşamını, kararlılık halini de sürdüremez (Engels, 2002).

Bulunduğu evrim düzeyine uygun nicel ve nitel değişimleri içermekle birlikte, bilinç merkezi sinir sistemi gelişmiş bütün canlılarda bulunur. Bilincin gelişebilmesi için de uyarımlar gerekir. Gerek hayvanlarda gerekse insanlarda dış ve iç çevreden gelen uyarımların duyu organlarının dış kısımlarına ulaşması, orada bir sinir iletisi oluşturularak duyu organının beyindeki özelleşmiş bölümünde değerlendirilip, dış dünyaya beyin motor merkezlerinin yürüttüğü davranış biçiminde geri gönderilmesi gerekir. Merkezi sinir sistemi gelişmiş her canlı, içinde bulunduğu doğayı algılar ve yorumlar, yani içinde bulunduğu doğanın

bilincindedir. Ancak insan, aynı zamanda bilinçli olduğunun da bilincindedir (Engels, 2002; Teber, 1998; Belek, 1992).

Toplumsal Yapı ve İnsan

İnsanlık tarihinde toplu yaşam, başlangıçta insansızların güvenlikleri amacıyla başlamış, zaman içerisinde refah ve mutluluk da toplu yaşamın temel amaçları arasına eklenmiştir. Toplu yaşamla birlikte ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlayan toplumsal ilişkiler, insan-toplum, insan-doğa etkileşimi kapsamında nitelik kazanmıştır (Engels, 2002). Bunun için, toplumsal yapı, toplum-doğa ve toplum-insan ilişkileri içerisinde ele alınmalıdır (Hamzaoğlu, 1991). "... doğanın insan tarafından değiştirilmesi, insan düşüncesinin en başta gelen ve önemli temelidir ve insan, doğayı değiştirmeyi öğrendiği ölçüde zekası da gelişir. Dünyanın yüzeyi, iklim, bitkiler, hayvanlar ve insanlar kendisi sonsuz ölçüde değişmiştir ve bütün bunlar insan etkinliği yüzündendir,..." (Engels, 2002). Toplum-doğa ilişkisi, gereksinimleri karşılamak için insanın doğaya yönelmesiyle ortaya çıkan ve belirli bir yapılanma olarak somutlaşan ilişkiler olmakla birlikte, toplum-insan ilişkisi de bu ilişkilerden bağımsız değildir. Toplum-doğa ilişkisinin niteliği, toplum-insan, insan-insan ilişkilerini ve bu ilişkiler içerisinde ortaya çıkan kurumsal düzeni, toplumsal yapıyı biçimlendirir (Engels, 2002).

Toplumsal ilişkiler, betimlenen özellikleri kapsamında, toplumsal yapının özünü oluşturan temel ilişkilerdir. Toplumların evriminde, doğa-toplum-insan ilişkileri, yer ve zaman boyutu içerisinde daima iç içe olarak, toplumun niceliksel ve niteliksel özelliklerini yaratır (Hamzaoğlu, 1991; Oskay, 1993). Toplumlar, yukarıda tanımlanan insan-doğa, insan-insan diyalektik etkileşimi sürecinde ortaya çıkmışlardır. Bir başka ifadeyle, toplumlar, toplumsal yapının ürettiği nesnel gerçekliklerdir; ilk insansızların grup yaşantılarından günümüze kadar gelen, tarihsel sürecin ürünleridir.

Bir önceki bölümde de belirtildiği gibi, insanı insan yapan doğa, geliştiren ise oluşturabildiği toplumsal yapı, yani üretici güçler ve toplumsal

ilişkilerdir. İnsanın zihinsel ve fiziksel gelişimi, oluşturabildiği üretici güçler ve toplumsal ilişkilerin tarihsel süreciyle paralellik gösterir. Bu süreçte değişimin ve gelişimin en etkili kaynağı ise iş bölümünün ve mülkiyetin ortaya çıkmasıdır.

İşbölümü bilincin ve yeteneklerin gelişimini koşullarken, zorunluluktan doğanlarıysa [zorunluluk ürünü işbölümleri ise] insanı tek yönlü ve istemediği alanlarda çalışmaya yönelterek bilincinin ve yeteneklerinin özgürce gelişmesini engeller (Engels, 2002; Teber, 1998).

Emeğin insan ürünü olarak ilk ortaya çıktığı dönemlerde insan, emeğiyle doğayı insanın (ortak) mülkü yapmıştır. Bu dönemde mülkiyet, doğayı insanlaştırmanın aracı olmuştur. Ancak, mülkiyetin özel mülkiyete dönüşmesi ve zaman içinde tek mülkiyet biçimi halini almasıyla insan-mülkiyet ilişkisi tamamen tersine dönmüştür. Çünkü özel mülkiyet, mülkü kadar bilinç ve yetenek oluşturabilen insanı koşullar, biçimlendirir. Özel mülkiyete sahip olanlarla olmayanlar arasındaki ilişkilerde, bir karşıtlık ortaya çıkar.

Mülkiyet sahipleri, her zaman daha da fazlasına sahip olabilmek için, hem kendileri dışındakileri ve doğayı bir nesne olarak algılayıp bunları yok etme pahasına, üretimi sürekli artırmayı hedefleyerek, mülksüzler de sürece müdahalesiz kaldıklarında sürecin bir parçası olarak kendilerinin de yok oluşunu hazırlamaktadırlar. Ancak özel mülkiyetin varlığı iki karşıt grup için de içinde yaşadıkları ve kendilerini var eden doğayla birlikte yok oluşu koşullamaktadır (Engels, 2002; Teber, 1982).

Mülkü oranında bilinç ve yetenek sahibi insanların varlığı, uyarıcıların sınırlılığı ve değişmezliği nedeniyle bir süre sonra toplumsal yaşantıyı durağanlaştırıp, zaman içinde değişen çevresel koşullara uyamamadan kaynaklanan, toptan bir yok oluşa mahkum edecektir. Bunu engelleyebilmenin başlıca yolu özel mülkiyetin olmadığı bir dünyayı yaratmaktan geçmektedir. Özel mülkiyetin olmadığı bir dünyanın gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceğini ise karşıt sınıfların mücadelesi belirleyecektir.

İnsanın "gereksinim"lerini karşılama amacıyla doğayı dönüştürmesi, başlangıçta doğrudan insanın çıplak eliyle, çıplak emeğiyle sağlanırken, daha sonra tarihsel süreç içerisinde geliştirilen üretim araçlarıyla gerçekleştirilecektir. Üretim araçları, önceleri toplumsal mülkiyet kapsamında kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte, zamanla üzerlerinde özel mülkiyetin gelişmesi toplumlarda üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar ve olmayanlar olarak temelde iki karşıt sınıfı yaratmıştır.

Toplumlarda egemen olan geçim biçimi, yaşam biçimi ve düşün biçiminin biraradalığıyla tanımlanan toplum biçiminin (toplumsal yapının) temel belirleyicisi egemen olan üretim ilişkileridir (**Şenel, 2003**). Üretim araçlarının kişisel mülkiyetinin ortaya çıkışıyla birlikte oluşan köleci toplum biçimi ile tarihsel başlangıcı tanımlanan sınıflı toplumlarda egemenlik üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduranların tekeline geçmeye başlamıştır. Bu kapsamı nedeniyle üretim ilişkileri, toplumsal yapıyı tarihsel süreç içerisinde bütün kurumsal içeriğiyle şekiller ve yönlendirir. Toplumsal ilişkilerin merkezinde söz konusu konumlanışlar gereği, insan yer almakla birlikte, ilişkilerde güdülen amaç sınıflar arası iktidar mücadelesinin kazanımıdır.

Üretim ilişkileri sonucu ortaya çıkan toplumların bütün kurumları (sağlık, ekonomi, eğitim, hukuk, siyaset, kültür vb.) da özünde toplumsal yapının ürünüdür. Üretim ilişkileri diğer kurumları belirlerken, diğer kurumlar da hem birbirlerini hem de üretim ilişkilerini etkiler (**soL Meclis, 2002**). Bu nedenle, toplumsal kurumlar iç bütünlüğüne sahip olmalarına karşın, tek bir kurum olarak amacına ulaşamaz, zorunlu olarak diğer kurumlarla işlevsel dayanışma içindedirler. Her bir kurum, toplumun bir alt sistemi olmakla birlikte kendi içinde de alt sistemlere sahiptir.

"Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine

tekabül eden bir hukuki ve siyasal üstyapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır (**Marx, 1979**),"

Bu nedenle belirli bir anda, belirli bir toplumda, belirli koşulları ya da belirli olguları anlayabilmek ve açıklayabilmek için, toplumsal işbölümünü; mülkiyet, üretim, bölüşüm ve tüketim ilişkilerini; ekonomik yapıyı, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kurumların yapı ve ilişkileri ile siyasal yapıyı, geçirdikleri tarihsel değişimle birlikte değerlendirerek bütün sorunların birlikte ele alınması gerekir.

Özetle, insanı insan yapan doğa, geliştiren ise oluşturabildiği toplumsal yapı (üretici güçler ve toplumsal ilişkiler)dir. İnsan bilinci, düşüncesi ve davranışları oluşturabildiği üretici güçler ve toplumsal ilişkilerin tarihsel süreciyle paralellik gösterir (**Hamzaoğlu, 2005**).

İnsan, öncelikle toplumsal bir varlık olarak kabul edilmektedir. Sağlık kavramının sınırlarının genişliği bundan ötürü insanın toplumsal ilişkiler ağı içinde yer alması gerçeğine dayanır. İçeriği doğrudan insana yönelik etkinliklerden oluşan sağlık kurumu, hem kendisi bir alt sistem olduğu hem de kendi içinde alt sistemlere sahip bulunduğu için toplumsal yapının ve toplumsal yaşantının içerisinde ele alınıp değerlendirilmesi gerekir.

Sağlık Tanımı

Kapalı sistemlerde (entalpi x entropi) sağlık fenomeninden bahsedilemez. Sağlık fenomeninden, dünya tarihinde ilk kez ancak açık sistemlerin (anabolizma x katabolizma) varoluşunun ardından biyolojik hareketin ortaya çıkışı ile birlikte söz edilebilir. Açık sistemlerde bütünlük (kararlılık, denge) değişim ile sağlanabilmektedir. Mutlak ve saptanabilen bir kararlılık-bütünlük durumu bulunmaz. Yok olmamak için değişen çevresel koşullara uyum, bunun için de niteliksel sıçramalar gerekir. Bu da ancak moleküler değişikliklerle gerçekleşebilir. Dolayısıyla sağlığın varlığını bir

canlının ve ait olduğu türün bütünlüğünün korunmasının ve işlevlerinin sürdürülmesinin bir ölçütü olarak kabul edebiliriz (Belek, 1992; soL Meclis, 2002). Her canlının metabolizması vardır. Metabolizma, canlının maddesel bütünlüğünde varolan yapım yıkım karşıtlığı, başka bir ifadeyle, yaşamın özüdür. Söz konusu belirlemeler çerçevesinde sağlık biyolojik terimlerle; "canlı metabolizmasının maddesel bütünlüğünü sürdürmesi ve üst düzeyde bütünlüklerin oluşturulması sürecidir" biçiminde ifade edilebilir (Belek, 1992) .

Tarihsel Süreç

Sağlık, sağlıkçılar tarafından çok uzun bir süre, hastalık ve ölümün olmaması gibi negatif göstergelerle tartışılmış, hastalık ve ölümün olmaması bir olumluluk olarak görülmüştür. Sağlıklı olmak, bir başka ifadeyle normal durum, kapsamında bulunması istenmeyen unsurların bulunmama hali olarak ifade edilmiştir (Hansluwka, 1985; Badura, Kickbusch 1991). Çünkü hem negatif göstergelerin kesin olarak ölçülmesi mümkün hem de bu göstergelerin sonucunun tanımlanması kolaydır. Yirminci yüzyılın ortalarına kadar, pozitif göstergelerin henüz tanımlanamamış olması da söz konusu yaklaşımın önemli belirleyicilerinden biri olmuştur. Bu süre, aynı zamanda o dönemde gerçeklikle bilimin çakıştırılması arasında önemli bir mesafenin bulunduğu göstermektedir (Lafaille, 1995). Sağlık kavramının eksiksiz olarak ancak zıtlarıyla değil, kendi unsurları ile tanımlanabilir olmasında bilim ile gerçek arasındaki mesafenin kapanmasının da katkısı olmuştur.

Yirminci yüzyılın ilk yarısı tamamlanmadan, sağlık tanımında pozitif göstergeler gündeme getirilmeye başlanmıştır. Yaşam süresinin belirgin bir biçimde uzamış olması, sosyal ve ekonomik olayların sağlığa etkisinin yadsınamayacak bir boyut kazanması, pozitif göstergeleri içeren geniş kapsamlı bir tanıma gerektirmiştir (Abelin, 1986). Gerçeklikle bilim arasındaki mesafenin kapanma eğiliminin de yoğunlaştığı bu dönemde, sağlığın tanımı, sağlık durumunu oluşturan olumluluklar üzerinden yapılmaya başlanmıştır. Sağlık anlayışı, yalnızca sağlıkçılarda tanımlanan bir kavram olmaktan çıkmış,

bilimin diğer alanlarında da tartışılan, doğrudan diyalektik bir kavram haline gelmiştir.

Aynı dönemde, sosyalist sistemin kazanımlarının geniş emekçi kesimler üzerindeki etkisiyle, sağlık tanımlarına "hastalık" (sağlığın bozulması) yerine "sağlığın korunması" ve "geliştirilmesi", "birey" yerine de "toplum" öznesi alınmaya başlamıştır. Öyle ki, merkeze "birey" yerine "toplum" ve toplumsal ilişkilerin konmasıyla sağlık anlayışı, "tıbbi" ve "mekanik" düzeyde tanımlanmaktan çok, "toplumsal" düzeyde tanımlanmaya doğru evrilmiştir (Noack, 1986). Söz konusu belirleyiciler dikkate alındığında bu dönemde, sağlık kavramı, ister istemez toplumsal ilişkilerin bir sonucu olarak ele alınacaktır. Bununla birlikte, Birleşmiş Milletler (BM)'in diğer toplumsal kurumlara olduğu gibi, sağlık kurumuna da ideolojik müdahalesi gecikmemiştir. BM tarafından, kuruluşu ile ilgili metinlerden hemen sonra hazırlanan İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si aracılığıyla birçok toplumsal kurumun insana yönelik doğrudan etkinlikleri (eğitim, konut, sağlık, çalışma vb.) hak(lar) kapsamında tanımlanmış ve kamuoyu ile toplumsal kazanımlar olarak paylaşılmıştır (<http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/index.htm>). Madalyonun diğer yüzüne bakıldığında, Beyanname'de yer alan söz konusu etkinlik alanlarının mülkiyet ilişkileri içerisinde tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. Aynı dönemde, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) de BM'nin bir kuruluşu olarak sahnedeki yerini almış ve Bildirge'de mülkiyet ilişkileri kapsamında sunulan sağlık kavramı benzer bir bağlamda tanımlanmaya çalışılmıştır.

DSÖ, sağlık tanımını, 19-22 Haziran 1946 tarihinde New York'da gerçekleştirilen Uluslararası Sağlık Konferansı'nda benimsemiş, 22 Temmuz 1946 tarihinde 61 üye ülkenin temsilcisi tarafından imzalanmış ve 7 Nisan 1948 tarihinde de DSÖ'nün Anayasası'nın önsözünde yer vermiştir. "Sağlık; yalnızca hastalık ve sakatlıkların olmaması değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam iyilik halidir." olarak tanımlanmıştır. DSÖ, söz konusu sağlık tanımını günümüze kadar da değiştirmemiştir (<http://www.who.int/about/definition/en/print.html>).

DSÖ'nün tanımında sağlık kavramı, toplumsal yaşantıdan bağımsız, bütünüyle soyut bir içerikle ele alınmaktadır. Oysa içerik, yer ve zaman boyutu dikkate alındığında bir toplumdan diğerine farklılıklar taşımaktadır. Söz konusu farklılıklar aynı toplumun farklı sınıflarının üyeleri arasında olduğu kadar farklı coğrafi bölgelerinde yaşayan, farklı mesleklerdeki vb. üyeleri arasında da söz konusu olacaktır.

DSÖ'nün tanımında yer alan fiziksel, zihinsel ve sosyal sağlığın kapsamını, DSÖ'nün tanım metninde yer verilmemiş olmasını da saptayarak açmamız gerekir. Fiziksel sağlık; fizyolojik iyilik halidir. Bir organın fizyolojik olarak bütünlüğünün varlığı ve sürmesi demektir. Organın fizyolojisindeki aksamalar fiziksel sağlığın bozulduğunu gösterir. Organların fizyolojilerindeki aksamaların tanımlanabilmesi (ölçme ve değerlendirme) eldeki teknolojinin düzeyine bağlı olarak, sağlık çalışanları tarafından, nesnel ölçütlerle yapılır. Zihinsel sağlık ise, bireyin, yaşadığı tüm alanlara müdahale edebiliyor olma gücünü hissetmesiyle ilgilidir. Dolayısıyla zihinsel sağlık durumu fiziksel sağlıktan farklı olarak, nesnel ölçütlerle ölçülüp saptanamaz. Onun kişinin çevresini değiştirme, dönüştürme gücünü algılayışına göre tanımlandığını söyleyebiliriz. Bununla birlikte zihinsel sağlığı toplumun bütününe uygulanabilir ölçüm araçları (ölçekler) kullanarak bireysel olmaktan çıkartıp, topluma genelleyebilmek mümkündür. Sosyal sağlık, toplumsal alanın bireye bakışını yansıtır. Kişinin, toplumsal yapı içindeki konumuna göre, toplumun kendisinden beklediği sosyal rolleri yerine getirmesidir (**Ferreira, 1995**). Kişinin kendisinden beklenen rolleri gerçekleştirmemesi, sosyal sağlığın bozulması olarak tanımlanır.

DSÖ'nün sağlık tanımında, hem sözü edilen üç unsurun hem de tam iyilik halinin hem niteliksel hem de niceliksel özellikleriyle ilgili herhangi bir belirlemeye yer verilmediği gibi, bunların nasıl sağlanacağıyla ilgili herhangi bir ipucunu dahi bulamıyoruz. Bu nedenle, "sözü edilen unsurların sağlanması ve tam iyilik haline ulaşılması nasıl olacaktır?" sorusu yanıtlanamamaktadır (**Hamzaoğlu, 2002**).

Sağlıklı Olmak

Spermin ovüme girişiyle başlayan insanın canlılık faaliyetinin, varlığının korunması, gelişmesi ve devamlılığı için, kapsamı ve miktarı zaman içinde değişiyor olsa da, öncelikle vücudun yapı taşlarının sağlanmasına gereksinimi vardır. Rahimdeki canlı bunu, rahmin sahibinden 'izinsiz' olarak, gereksinim duyduğu ölçüde alarak sağlamaktadır. Bu alışın sınırı doğrudan doğruya insan adayının (ceninin) biyolojik gereksinimiyken, sınırlılığı ise anne adayının vücudundaki varlığı, miktarıdır. Anne adayının vücudundan alındıkça eksilenler yerine konabiliyorsa ve anne sağlıklı olmayı engellemeyecek fizik, sosyal ve kültürel çevre içerisindeyse hem anne adayı hem de rahminde taşıdığı insan adayı gelişimini olması gereken biyolojik sınırlar içerisinde devam ettirir. Bunun için, ceninin moleküler düzeyde aldığı yapıtaşlarının anne tarafından gıda olarak alınıyor olması gerekir. Alınacak gıdanın hem anne adayının hem de ceninin gereksinimini karşılayabiliyor olması için ise, kendisi ve bebeği için gerekli olan enerji miktarının uygun ölçülerde karbonhidrat, protein ve yağ içeren besinlerle karşılanırken, beraberinde vitamin ve minerallerin de alınıyor olması gerekir. Bu durum, anne adayının yeterli ve dengeli besleniyor olmasıyla sağlanabilir.

Varılmaya başladığı andan itibaren, insan, vücudunun yapıtaşlarını kendi organizması dışından sağlamak zorundadır. Söz konusu zorunluluk karşılan(a)madığında eksikliğin, kısıtlılığın yaşandığı döneme, evreye göre değişen organik sorunlar yaşanır.

Doğumla birlikte toplumsal yaşantının içine giren bebek, insan olmaya başlar. Rahim içerisindeyken anne adayı üzerinden karşılanması gereken yeterli ve dengeli beslenmenin yanı sıra, temiz hava, temiz içme ve kullanma suyu, sağlıklı barınma yaşamının ilk anlarından itibaren organizmasının bütünlüğü ve gelişmesi için gereklidir. Zaman içerisinde hava dışındaki temiz çevre, ulaşım koşulları, eğitim, sosyal ve kültürel gereksiniminin de karşılanması bir bir gereklilikler arasına eklenir. Belirli bir zaman sonra da üretebilmeye, yaratabilmeye muktedir olduğunu

görebilmek için işe, çalışmaya gereksinim duymaya başlar.

Yukarıda sıralanan biyolojik, çevresel ve sosyal öğelerin her biri insanın yaşamı boyunca farklı biçim ve ölçülerde de olsa, biyolojik bütünlüğü başka bir ifadeyle, sağlıklı olabilmesi için, karşılanması gereken asgari gereksinimlerdir. Söz konusu öğelerin zorunluluğu hem biyolojik hem de sosyolojik alanda gerçekleştirilmiş birçok çalışmayla uzun yıllar öncesinde ortaya konmuş, tanımlanmıştır.

İnsanın sağlıklı olabilmesi için, sözü edilen asgari gereksinimlerin karşılanıp karşılanmaması, günümüzde sağlık hizmetleri kapsamında ifade edilen hastalıkların önlenmesi, hastalıkların sağaltılması ve esenlendirme faaliyetlerinin karşılanıp karşılanmamasından daha öncelikli bir sorundur. Özetle, insanın sağlıklı olabilmesi için sağlık hizmetlerinin önceliği ilk sıralarda yer almamaktadır (**Hamzaoğlu, 2002**).

Sağlıklı Olmanın Koşulları

İlk toplumların milyonlarca yılı, emek üretkenliğinin bir üreticinin artı ürün üretmesine izin vermeyeceği koşullarda yaşanmıştır. İlk sınıfsız toplumlar olarak adlandırılan bu dönem, komün hukukunun egemen olduğu, üretimin kolektif olarak gerçekleştirildiği ve ortaklaşa tüketildiği bir döneme karşılık gelmektedir. Toplum, üyelerinin temel gereksinimlerini karşılanabildiği kadar ve gereksinim ölçütüne göre eşitçe karşılamıştır. Toplum üyelerinin toplumsal yaşantının bütün alanlarındaki eşitliği (sonuçta eşitlik) bir önceki bölümde tanımladığımız, sağlıklı olmakta da eşitliği getirmiştir.

Üretici güçlerin gelişmesinin belirli bir aşamaya gelmesiyle üretim ilişkilerinin değişime uğraması sonucunda eşitlikçi komün hukuku bozulmuştur. Emek üretkenliğinin artması ve bir toplum üyesinin kendi gereksiniminden fazlasını üretmesine olanak vermesi, eşitlikçi toplumsal işbölümünü ve özel mülkiyeti, bu da eşitsizliği doğurmuştur. Başlangıçtaki eşitsizlik, diğer emekçilerin artı ürününe el konulması yoluyla daha da artmış ve sömürüye dayanan üretim ilişkilerinin gelişmesine neden olmuştur. Üstyapı

kurumları da sömüren sınıfın egemenliğini perçinleyen bir özellik kazanmıştır. Toplumun sömüren-sömürülen karşıtlığı ile sınıflara bölündüğü yaklaşık son 6-7 bin yıl, sömürünün biçiminin değiştiği farklı üretim tarzlarına sahne olmuştur. Kölecî, feodal ve kapitalist üretim tarzları birbirini takip etmiştir (**Nalçacı, 2003**).

Sınıflı toplumlarda farklı mülkiyet biçimleri ve artı ürüne farklı el koyma tarzlarının belirleyiciliğinde, farklı sınıflar arasındaki sınıf çatışmalarının getirdiği siyasi devrimlerle ortaya çıkan çeşitli toplum biçimlerinin en temel ortaklığı sınıfsız toplum biçimlerinde yaşanan, toplumun bütün üyelerinin gereksinimlerinin karşılanmasının (sonuçta eşitliğin) ortadan kalkmış olmasıdır. Bu durum, toplumun üyelerinin, insanın biyolojik bütünlüğü ve sağlıklı olması için karşılanması gereken asgari gereksinimlere, ait oldukları sınıfsal konuma göre sahip olup olamama durumunu da beraberinde getirmiştir. Başka bir ifadeyle, insanın içinde yaşadığı toplum biçimi sağlıklı olması için zorunlu olan öğelere ulaşım ulaşamamasının ya da ne düzeyde ulaşabileceğinin temel belirleyicidir. İşte sözü edilen nedenlerle sağlıklı olmak kişisel bir durum değildir. Toplumsal yaşantının bir ürünüdür, sonucudur (**Hamzaoğlu, 2002; Hamzaoğlu, 2007**).

Sağlık Kavramı

Sınıflı toplumlarda, sınıflar arası çıkar karşıtlığının sonucu olarak sömürenlerin sağlığı ile sömürülenlerin sağlığı tarihin hiçbir döneminde aynı olmamıştır. Çünkü sömürenler gereksinimlerinden çok daha fazlasına sahipken, sömürülenler sağlıklı olmak için zorunlu öğelere dahi sahip olmamaktadır. Aynı biçimde, sağlığı bozan mekanik, fiziksel, kimyasal, biyolojik, zihinsel ve toplumsal etkenle karşılaşım karşılaşmaması ya da karşılaşım derecesi de yine insanın içinde yer aldığı sınıfsal konuma göre farklılık göstermektedir (**Belek, 1992; Hamzaoğlu 2002; soL Meclis, 2002**).

Tarihsel olarak ilk canlılarla başlayan biyolojik hareket üzerine zaman içinde toplumsal hareket eklendiğinden, sağlıklı olmak biyolojik ve toplumsal koşulların her ikisinin birlikte, önceki sayfalarda

tanımlanan niteliklerdeki varlığıyla sağlanmaktadır. Buradan hareketle sağlık (kavramı) üretici güçlerin ve üretim ilişkilerinin bir türevi olarak ele alınmalıdır. Bu bağlamda sağlık; "soyut ve somut pek çok ürünün yaratıcısı olan insanın, toplumun üyeleriyle kolektif içinde ve her bir üyenin gereksinimini sonuçta eşitliği sağlayacak biçimde örgütlenerek üretebilmesi, biyolojik ve zihinsel bütünlüğünün korunması ve toplumsal örgütlülük ve üretim süreciyle birlikte geliştirilmesidir" biçiminde tanımlanabilir (Hamzaoğlu 2002; sol Meclis, 2002).

Bu tanımın ışığı altında; sağlık gereksiniminin öznesinin insan olduğunu, diğer bir ifadeyle, sağlık gereksiniminin merkezinde insanın olması gerektiğini belirtmeliyiz. Sağlık kavramı, her türlü emek sürecinin içinde oluşup geliştiği ortamı, kısaca insan yaşamının bütün alanlarını kapsamaktadır.

Teşekkür: Çalışmanın yazılı halini okuyup değerli katkılarını paylaşan Prof. Dr. Alaeddin Şenel'e teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Abelin T.** (1986), "Positive Indicators in Health Promotion and Protection", World Health Statistical Quarterly, 39, WHO, Copenhagen.
- Badura B., Kickbusch I.** (1991), Health Promotion Research, WHO, England.
- Belek İ., Nalçacı E., Onuroğulları H., Ardıç F.** (1992), Sınıfsız Toplum Yolunda Türkiye İçin Sağlık Tezi, Sorun Yayınları, İstanbul.
- Engels F.** (2002), Doğanın Diyalektiği (Çev. Arif Gelen), Sol Yayınları, 7. Baskı, Ankara.
- Ferreira P. L.** (1995), "Conceptual Framework Concerning Evaluation of Functional Status (Eurepen Research Conference on Functional Status Evaluation", September (ERGHO) içinde) Groningen.
- Hamzaoğlu O.** (1991), "Dünyada ve Türkiye'de Hekimlerin Mezuniyet Sonrası Eğitimi ve Türkiye İçin Öneriler, (Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi), GATA Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Ankara.
- Hamzaoğlu O.** (2002), Yaşama Dair Etikçe Bir Bakış, "İçinde: Sağlık Politikaları ve Etik", Sayfa: 49-62, Ankara Tabip Odası Yayını. Nisan, Ankara. (ISBN 975-6984-38-4).

Hamzaoğlu O. (2005), "Çevre ve İnsan", IX. Ulusal Halk Sağlığı Günleri, Bildiri Özet Kitabı, 137-138, 13. Oturum, Panelist, 28 Eylül-01 Ekim, Kızılcahamam-Ankara.

Hamzaoğlu O. (2007), "Kapitalizmin Depresyonu ve Sağlık: Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı", İktisat Dergisi, Sayı: 479-480, 58-65, Şubat.

Hansluwka H. E. (1985), "Measuring the Health of Populations, Indicators and Interpretations", Social Science and Medicine, 20(12):1207-1224. <http://www.who.int/about/definition/en/print.html>

Lafaille R. (1995), Measuring Health in Family Medicine (Eurepen Research Conference on Functional Status Evaluation, September (ERGHO) içinde) Groningen.

Marx K. (1979) "Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı" Sayfa: 25, Çev: Sevim Belli. Sol Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

Nalçacı E., Hamzaoğlu, O. (2003), "Üretim ilişkileri ve sağlık", Toplum ve Hekim, 18(3), 164-168.

Noack H. (196), "Concepts of Health and Health Promotion (Measurement in Health Promotion and Protection", WHO, Copenhagen içinde)

Oskay Ü. (1993), "Medikal Sosyolojide Bazı Kavramsal Açıklamalar", Sosyoloji Dergisi, Sayı 4, 89-140.

Sol Meclis Sağlık Komisyonu (2002) (Alpar, A., Esenler, B., Nalçacı, E., Belek, İ., Hamzaoğlu, O. ve Özkan Ö.), Sosyalist Türkiye'de Sağlık içinde: "Tarihsel Materyalizm ve Sağlık", 7-26. Tüm yazarlar ile ortak bölüm: "Sosyalist Türkiye'de Sağlık", 249-264, NK Yayınları, Kasım, İstanbul. (ISBN 975 827 154-7).

Şenel A. (2003), İnsan ve Evrim Gerçeği, Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara.

TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, <http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/index.htm>

Teber S. (1982), Doğanın İnsanlaşması, Öncü Kitabevi, İstanbul

Teber S. (1998), Davranışlarımızın Kökeni, Sekizinci Basım, Say Yayınları, İstanbul